

20 p m

П170660

418

660

A

1929
N 12

T

N 12

Г А П М

Г А Р Т

170660

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ
ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИ
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, С. ЩУПАК
Д Е Р Ж А В Н Е
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1929 ГРУДЕНЬ

1929

№ 12

68

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших по-
казжниках Української Книж-
кової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
говліт № 5339. 17/XII 1929.
Замовлення № 323. Тираж
2.000 примірників

ІВАН КИРИЛЕНКО
НАТИСК

ПОВІСТЬ
ПРОДОВЖЕННЯ *

РОЗДІЛ VI

Васька Плотник — упертий хлопець. Як ушнипеться в своє — тяжко його вговорити. Проте Оленки це не обходить. Її завжди покійно слухає Васька і воля її для нього закон.

От і зараз: до сельбуду, що вабив жовтими освітленими вікнами, веселим натовпом підійшли шевелівські хлопці й дівчата. Була субота, лише недавно старі бабусі поприходили з вечерні, сонце вже впало й згубилось десь далеко в верхів'ях Очеретянського гаю.

— Васю, повертай до сельбуду, — підскочила й сіпнула за рукав гармоніста Оленка.

— Той різко обірвав „Страданіє“.

— Нам і надворі добре, — підозріло подивився на Оленку: ревниво думав — „Чого їй так приспічило до того сельбуду?..“

Потім згадав, що сьогодні він конче мусить поговорити з Оленкою, і, перекинувши ремінь гармошки через плече, Васька Плотник рішуче чвиркнув крізь зуби: це означало, що упертість його похитнулася.

— Ну ладно вже... Ходім... — роздільно проказав і ступив на сходи. А за ним, звичайно, мов гуси за

* Див. „Гарт“ № 10 — 11, 1929 р.

6 вожаком, геґогучи посунула вся ватаґа. На сцені за столом схилюсь над лямпою три голови. Шестеро рук перегортали кілька засмальцьованих, зачитаних до одказу, книжок.

Рідкодуб казав секретареві комсомольського осередку, високому чорнявому трактористові Миколі Стрепетові:

— Погано ти, браток, працюєш... Щось не почувается комсомолу в Шевелівці... Чи хоч загальні збори збираєш?

Завзятий танцюриста ще нижче схилив голову над столом, мнучи в промаслених руках якусь п'єсу.

— Сам знаю, товаришу, що погано. Та хіба з нашим народом можна щонебудь зробити?.. Один туди тягне, другий сюди, а того, щоб усім в одно, щоб, значить, організація, цього, я должен заявити, нема.

— Мені про ваш осередок казав Санько.

— Що там Санько! Добре йому в райкомі сидіти. Там і райпартком під боком, і партійців більше... Там кожний розумний буде... А як мене ось запроторили за двадцять верстов від району в найглухіше куркульське село — і наводь їм політику. Б'юся, б'юся, а воно ні чорта з того й не виходить.

Рідкодубові здалося, що справді Микола щиро чимсь незадоволений, щось не дає йому розгорнутися, показати свою роботу в Шевелівці.

Запитав тепло, по-братньому, ласкаво дивлячись просто в чорні очі Миколині.

— Мабуть, хлопці в тебе в осередку слабі. Тяжко, мабуть, з ними, правда ж?

Товариський тон Рідкодуба зачепив найщирішу струну Миколиного серця, і тракторист тепер заговорив швидко й запально:

— Що слабі, то це пів біди, аби лінія була правильна. А то, розумієте, півроку живу я в Шевелівці, півроку працюю секретарем осередку — і досі не знаю, на кого можна розраховувати. З восьми чоловіка тільки чотири з бідноти, це — я, Васька Плотник, Івась Литвиненко та

ще ось Гаврюшка, а решта всі середняки, а два навіть куркульські сини. І як тільки вони опинилися в комсомолі — сам чорт не добере... Ну й босякують, нічого робити не хочуть, а коли утворювалось Завгороднянське товариство спільної обробки землі, на сході половина комсомольців голосувала проти. Казав я про це кілька разів Санькові — а він почуває потилицю, потреться, помнеться, скривиться — „Да, говорить, ситуація погана“. А що таке ситуація — я не розумію, а спитати в нього соромно, — вибачливо всміхнувся Микола. — Або ще каже: „Втягай нові сили, зараз перед нами стоїть проблема зросту за рахунок наймитської, незаможницької та кращої середняцької молоді“. Знову ж таки, нащот „проблеми“ у мене слабувато діло, але щодо зросту й сам добре розумію. Тільки ж подумайте самі, товаришу, хто ж з бідноти запишеться до нас, коли ми й досі ніякого діла не показали? Навіть проти СОЗ'у деякі голосували... Хіба це наша лінія?

— А ти ж пробував щось робити, щоб виправити лінію, — сухо перебив його Рідкодуб.

— Та що там пробувати, коли я говорю одне, а Говоруха — друге, а він грамотний, начитаний. Його краще слухають. А потім нас лише три, Гаврюшка завжди утримується, а їх чотири. Голоси за ними. Ось я понімаю так, товаришу уповноважений. Хоча б і комсомол... Іздю я, приміром, на СОЗ'івському тракторіві. Там у мене усе вивірено, вичищено, на сонці золотом блистить... Напоеш його бензиною... Пустиш мотора, а він кулеметом вистукує: тра - та - та... тра - та - та. Красота та й годі, товаришу Рідкодубе. Сам починаєш труситися в радісній лихоманці, наче той мотор. Руки пружинами, очі пронизують простір... І пі-і-ішло... Оглянешся назад, а там так і ріже, вивертає, розпанахує цілину... От я розумію життя, революція. Тут уже з борозни не звернеш. Лінія вірна, пряма. Сидиш ото, тримаєш руля, нюхаєш перегар бензиновий і сам собі думаєш: „Отут я справжній секретар. Тут кожний гвинтик

8 у мене на очах, я знаю, де що треба зробити, підгвинтити, підмазати, щоб працював мій „Інтернаціонал“ чітко, без перебоїв“.

— Як на мене, товаришу Рідкодубе,— тихим і захопленим голосом продовжував Микола,— як на мене, так і комсомол—це теж могутній людський трактор. Він мусить зорати, розворушити цілину, щоб нові родилися люди, щоб життя було гарним таким, легким, світлим, помашинному організованім і трохи щоб перегаром бензини припахувало... Страшенно люблю дух бензиновий.

— А покищо перегаром горілки смердить,— додав Рідкодуб.— Це ти правильно, Миколо, говориш, але й у тракторі окремі частини псуються, ламаються, починають шкодити моторові, і ти їх сам або лагодиш, або вставляєш зовсім нові. Правда ж, товаришок?

— Совершенно верно!—зрадів секретар комсомолу. Йому подобалось зрозуміле порівняння Рідкодубове.

— На мою думку, у вашій ячийці треба одноразово робити й перше й друге, і лагодити старе, і добувати нових частин. Ти мене розумієш?

— Хе! Розумієш. Ще б не розуміти, коли так по-йнятно говорите, без „проблем“ і „ситуацій“. А скажіть, ви довго тут пробудете? Цікаво знати.

— Може, місяць, а може, й два. Не знаю, Миколо. Наді мною теж є тракторист, а я тільки маленька гайка в моторі. Так то, братухо...

— Я бачу, що з вами можна напролом іти... І підемо переконано заговорив Микола. Удвох підемо... На пару, значить. А там ще людей підберемо. Потому з вами нічого не страшно. Верное слово.

— Правильно, брат, підемо напролом. Другого шляху нема.

— Підчас розмови забутий обома Гаврюшка нишпорив щось поза сценою, гуркотів там лавами, дерев'яними колодами, і тонкі вутлі дошки під його кроками печально на всі лади рипіли, пищали, немов живі істоти, щипані гарячими плоскогубцями.

Він перший почув гармошку і лемент на вулиці, увійшов з-за куліс до столу і сказав у куток байдужим пісним голосом:

— Уже надійшли... з музикою.

По-молодецьки збивши на бакир картуза, з незмінною гармошкою через плече і цигаркою в зубах першим увійшов Васька Плотник, білявий, трохи клишоногий і присадкуватий хлопчина років двадцяти. На цілу голову вища за нього йшла Оленка в білій тонкій сукні, що щільно облягала її стан і відтіняла глибоку синяву очей.

Затримавши на ній увагу Рідкодуб не чувся, як майже всю залю заповнили хлопці, дівчата і навіть підлітки, що завжди так сумлінно супроводжують гармошку.

До Рідкодуба нахилився Гаврюшка:

— Можна починати читку п'єси. Кого покликати?

— Нікого. Не можна так зразу. Хай погуляють, потанцюють, а потім я з ними поговорю. Не тільки діла, що п'єса. Зрозумій, товаришу!

— А-а-а... тоді, конешно, діло ваше... А коли ж все таки репетиція?

— Взавтра ввечері. Збери тільки тих, хто взагалі колись грав на сцені. Всіх не клич, заважатимуть.

— Побачивши, що Гаврюшка похапливо збирає до купи розкидані по столу книжки, а високий Микола-тракторист легко по-танцюристському сплигнув зі сцени — Васька вирішив, що прийшов час йому показати себе, і, перекинувши через плече ремня, поклав ліву ногу на праву, а рухливі пальці звично торкнулися білих пуговок клявіатури.

Хвилина — і вже в холодній залі залунала безконечно довга і піднесена прелюдія.

Врешті на мить замовкли голосники, а Васька, схиливши білявого чуба аж до міхів, шкварнув „польку-бабочку“. Її, оцю „бабочку“, найбільше полюбляла шевелівська молодь. В першу пару, здійсмаючи пилюгу і

10 широко розвіваючи сукнею, пішла Оленка з трактористом. Обох їх громадська думка шевелівської молоді визнала за перших танцюристів, і вони завжди акуратно користалися з цієї не абиякої на селі честі.

Зачіпаючи одна одну, вигукуючи й висвистуючи, в колі закружляло ще кілька пар...

Рідкодуб сидів близько гармоніста і тільки тепер відчув утому. Згадав очеретянські збори, розмову з Миколою Стрепетом, і йому раптом захотілось опинитися в себе вдома, де стара Бойчиха щовечора дає йому теплого з-під корови молока, а у вікно густим потоком ллється дух любистку і холодної м'яти.

Але враз одігнав ці думки Рідкодуб: він же й досі не говорив з комсомольцями. Треба ж, нарешті, знати, що воно за народ. Може, справді доведеться розігнати з половину.

Гармошка шаленіла. Васька так широко й ретельно розтягав міхи, так швидко перебирав пальцями, що здавалось, ось-ось вона лопне від напруження і навіки замовкне під здивовані вигуки присутніх.

Кинувши погляд по залі (коли взагалі цей сарай можна було назвати залею), Рідкодуб помітив багато нових облич. Підлітки, хлопчики й дівчатка шкільного віку, хто як зумів, повисли на підлокотниках вікон, на перевернутій догори суфлерській будці, плутались попід ногами в старших. Біля самих дверей на порозі стояло кілька поважних дядьків. Вони не протискувалися наперед, а, витягнувши шиї, через голови попередніх уважно спостерігали танці. В гурті дівчат Рідкодуб помітив чорноброву Христю. Молодий тугий огірок нагадала вона йому. Поміж чоловіків, шукаючи когось очима, стояла висока огрядна Бойчиха. Мабуть, раділа стара дочками своїми.

Загонисті звуки польки розпалювали танцюристів. Ноги їм рухалися прудкіше, обличчя червоніли від натуги, очі горіли захватом, і, дивлячись на танки, навіть найстаріші і найбайдужіші з присутніх кидали лускати насіння і

так з роззявленим ротом, з лушпинням на нижній губі пильно спостерігали пари.

Гарячіші й молодші не втримувалися:

— Ех-ха! Піддай жару, Коля!

— Васька-а-а, дайош... Переграй їх, а то тебе перетанцюють! Вони такі.

— Колька, братишка, не позор комсомолу. Оленка тобі дасть сто очок вперед.

— Ну й ну, так то й дасть!

— Лахва, хлопці! Диви, як Свирид вигвинчується...

— Мордуються, падлюки, іч як,— прогудів хтось со-
лідно і схвально.

— Шкура на них ходором ходе!

— Мов з гадючих спинок...

— Ех, яблучко... Качай воду!

— Танцювала, дриботіла, доки...

— Ги-ги-ги. От сміха!

— А Васька, під'юджений вигуками і божевільним рухом тіл, спочатку присвиснув у такт гармошці, потім закри-
чав різким фальцетом:

„Як загляну я у чайник,
Сидить вона, як начальник,
Як загляну в рукомойник,
Сидить вона, як разбойник.
Як загляну у стакан,
Сидить вона, їсть таркан“.

Хто це „вона“!— чудесно знала більшість присутніх тут і старих, і малих, але ніякого сорому чи незадоволення не можна було знайти на їхніх обличчях. Навпаки, в поглядах, що ловив на собі Рідкодуб, він читав гордість,

— Дивись, мовляв, які у нас парубки та дівки...
Вогонь... Не вам, городським, рівня.

Рідкодуб згадав про комсомольця Говоруху і йому захотілось побачитись, поговорити з ним. Почав вди-
влятися в хлопців. Хто ж з них виводчик? Але жодне
з присутніх обличч нічим не нагадувало того члена бюро,

12 заводія і „активіста“, що про нього йому говорили Гаврюшка та Микола Стрепет.

Мабуть, немає, не прийшов. Почув, що хтось його злегка сіпає за рукав. Оглянувся. Поруч нього на лаві сидів щуплявий і завжди хитро-вибачливий Свириденко і чомусь приховано весело дивився на Рідкодуба. Тому спочатку навіть здалося, що голова Ст-ва, мабуть, трохи „під градусами“, та коли Свириденко заговорив, Рідкодуб негайно ж зрікся своєї підозри.

— Гуляєте у нас, товаришу уповноважений. Драстуйте вам,— простягаючи руку, сказав голова кооперації,— а я оце ходив до вас на квартиру. Не застав нікого. Павлуша сказав, що тут.

— Є щось нового? — кажіть,— нахилився до співбесідника Рідкодуб.

Йому якнайшвидше хотілося почути про наслідки свого вчорашнього розпорядження. Чи не помилився часом.

— Біда та й тільки. А матюків і мені, і вам перепало за сьогодні — не сощигать.

— Хіба!

— А як же: з самого ранку приходить один, другий: горілки б там десяток пляшок. Хату сьогодні топчемо. Ні, кажу, годі. Несіть хлібець. Як так? — А так: несіть хлібець — одержите горілочку. Таке розпорядження від уповноваженого.

— Ну й що ж? — ледве стримуючи нетерплячку, запитав Рідкодуб. — Лаються?

— Було там і вам, і мені, всього було — і мати, і перемати і розмати... Але я не піддався, наказа вашого виконував. Наматюкалися досхочу, а під вечір привезли все таки мішечки. Не можна ж людей підводить. Цілий же день топчуться.

— Скільки пудів?

— Сто шістдесят два! Он як!

— Бачите, товаришу Свириденко, значить хліб знайшовся. А ви мені вчора що казали?

— Та я хіба той? Я хіба проти? Мені що прикажуть, я те й роблю... а сідати на висидку хоч би й кому не охота.

— Треба взятися до діла як слід, то й сідати не доведеться.

Свириденко задоволено всміхнувся, а Рідкодуб звівся на ноги.

— Вони, мабуть, не скоро натанцюються. Ходімте покуримо, абощо.

Витяг коробку „Декабристів“, розкрив перед Свириденком.

— Беріть!

— За це спасибі,— посилаючи пальці поміж цигарок, задоволено сказав голова СТБ.

Стали на ганкові. Прикурили. На дзвіниці гулко вдарило десять.

— Це добре, що сто шістдесят пудів,— тихо сказав Рідкодуб.— Але цього не досить. Треба далі натискувати. Чуєте, Свириденко, далі!— А то ж...

Несподівано нічну тишу сполохав розпачливий верескливий галас:

— Ой боже ж мій! За що ж це? Ой, не буду!

Кричала очевидно дівчина, і здавалося, що вона десь тут зовсім близько.

Від несподіванки обидва мовчки запитливо презирнулися.

Крізь плач і хлипання почувся хлоп'ячий голос і ляскання долонь по чомусь м'якому.

— На! На! На! Оце тобі за „дурака“!.. На! на!

Долоня ляскала методично і гучно.

— Ой не буду! Їй-бо, не буду! Не бий!

Швидко метнувся з ганку Рідкодуб. Інстинктивно помчав за темний вугол сельбудинку і не помилився: там низенький парубчак, одягнений в галіфе і кепі, притиснувшись до стінки середню на зріст дівчину в білій ситцевій кохтині і, тримаючи її одною рукою за волосся, другою намагався вдарити по щоці.

— Ти хто?— різко сказав Рідкодуб, вхопивши за руку парубчака.— Чого розоряєшся! Пусту дівчину!.. Чуєш!— дужче стиснув і потяг до себе парубкову руку. Той злякано скривився, захитався на ногах.

— А тобі яке діло?— вириваючись з цупких рук, похмуро і злякано бовкнув хлопець.

Одну тільки мить Рідкодуб думав, що йому зробити з спійманим, і тоді глянув на дівчину. Її вогні, заплакані очі вп'ялися в нього, і в них прочитав Рідкодуб здивовання, подяку і сором.

— Хто він?— звернувся вже до дівчини.— За що бився? Чому мовчиш?

Дівчина, затуляючи мокре від сліз і червоне від ударів обличчя, тихо прошепотіла:

— Комсомолец такий... Стьопка Говорухівський... Дураком його назвала, а він і почав... Тільки ви йому нічого не робіть. Пустіть...

Так он воно що... Значить, він таки зустрів сьогодні Говоруху... Ну, гаразд, і, витягаючи „Стеера“, проказав зовсім спокійно.

— От що, хлопче, тобі треба прохолонути в кутузці. Шагом марш!

Говоруха злегка шарпнувся і хотів, мабуть, щось сказати, але, вгледівши люфу великого чорного „Стеера“ перед очима, похнюпився, знітився і глухо пробурмотів:

— А ти, Пашко, начувайся... Я тобі згадаю...

— Іди, іди не нахваляйся. Іч який,— вставив і своє слово Свириденко.

В холодній Рідкодуб мовчки обшукав Говоруху і, знайшовши за поясом у нього довгого австрійського багнета, передав його вартовому.

— Завтра віддасте голові сільради, а мене зараз пустіть до телефону.

За п'ять хвилин в сельбуді всі вже знали, що Говорушиного Стьопку заарештував Рідкодуб і посадив у холодну. Оленка з дівчатами вибігла знайти Пашку Сидоренкову, але дівчина городами втекла додому.

Дочку незаможника Сидоренка поважали: вона була тиха, розумна дівчина, часто виступала на сцені, і тому всі обурено реагували на вчинок Степанів.

— От сукин син... босяцяга! За що ж він її?

— А ще хазяйський син. Багатого батька. Грамотний.

— Кансамол, одно слово,— підсумував хтось з кутка.

— До чого тут комсомол!— вихопився тракторист,— за таких ми не відповідаємо.

А Рідкодуб сповіщав секретаря райпаркому про перший день своєї роботи, про збори в Очеретянці, про арешт Говорухи...

— Справи у тебе, видать, не погані,— стомленим голосом відповідав у телефон секретар.— Бажаю успіху й надалі. А про хулігана я завтра скажу Санькові. До мене його не присилай. Подерж у холодній суток трое та й випусти. Без нього є над чим голову ламати. Головне — хліб, хліб, хліб!

— Розумію, розумію. Бувай.

В сельбуді тимчасово гулянка розклеїлася. На всіх вплинув арешт Говорухи, якого всі до цього часу боялися зачіпати. Крім того, було вже пізнувато, і молодь почала розбиватися на пари.

В кутку, безнадійно закоханий, Васька Плотник навідав на Оленку; всі вже звикли до цього. Майже щовечора він одводив її від гурту і гаряче переконував, щоб погодилася одружитися з ним. Вона ж знижувала плечима, жартувала, сміялася і прохала Ваську почекати ще трохи.

Тоді гармоніст похмуро і мовчки підходив до гурту, і його гармошка шалено до хрипоті наярювала „польку“. Оленка танцювала з трактористом.

Так було майже щовечора, але сьогодні Рідкодуб зібрав всіх присутніх комсомольців і до перших півнів розмовляв з ним під Говорушиним млином... Багато дечого нового почув від них уповноважений і, роздягаючись перед сном, подумав, що працювати в Шевелівці не так уже й легко, як це йому на перший погляд здавалося.

Санько Шустів був сердитий на весь світ. Стиснувши брови, йшов він по тісному асфальтовому хідникові і з-під лоба зиркав на великі блискучі витрини церобко-опівських крамниць. Та й як не ображатися хлопцеві!.. Два роки секретарює він у комсомольському райкомі, закинутий далеко від столиці, а в окружкомі нікаторої до цього уваги. Торік просився вчитися. Відмовили. Обіцяли на цей рік задовольнити його прохання, а тепер знову чомусь відмахуються. Правда, оргінстр і сюди й туди, а секретар, так той в одну шкуру:

— Ні в якому разі! Паняй, працюй. Ще молодий, встигнеш повчитися.

Боляче Санькові. Цілий рік закопавшись у книжки вивчав він з однаковою упертістю і випадки рівности трикутників, і десяткові дробі, і граматику української мови.

Мріяв: вступаю на робфак, три роки помучусь, а там і дійсний студент, закінчу, буду інженером, будуватиму мости, залізниці. Тоді, принаймні, видно буде користь з моєї роботи, а так що ж: вічні збори, засідання, наради, з'їзди, інструктивні виїзди по осередках, ось вже два роки верчуся, як муха в окропі,— і не видно цьому ні кінця, ні краю. Все віддавай організації, а собі нічого.

Мрія стати інженером так опанувала його, що іноді, натомившись за день, з головою чавунно-важкою, засипаючи, він бачив себе зовсім в іншому, химерному оточенні: навкруги залізний лязг, шум, галас, ритмічний стукіт моторів, мов заведені механізми, сюди-туди снують у трудовому танкові робітники, такі слухняні, меткі, готові виконати кожний його наказ.

— Оце да! — думає уві сні Санько. — Оце організація. Тут не те, що на пленумі райкому, припустім. — Ти їм доводиш одне, а вони свої. Демократія... Отут справді будується соціалізм, — а там порожні балачки.

І молодий, у „форменному“ одягові інженер, мрійливо з ледве помітною усмішкою, задоволено, поважно гла-

дить густого молодого вуса. Йому приємно згадати, що колись, років десять тому, і він був гарячим чубатим комсомольським активістом і вважав себе за справжнього творця нового соціалістичного суспільства... Ах, яка наївна була молодість... Справжня творчість ось саме тут, в цьому галасі, гуркотняві машин, в математичній точності його інженерських проєктів.

Коли ж прокидався Санько і бачив у себе на столі календар, а на ньому вздовж і впоперек розписано справи, що чекають на нього — йому спочатку ставало моторошно, потім байдуже до всього і хотілося знову втопити голову в подушку, щоб сон тягся далі.

Тільки в задушливому вокзалі, снуючи в черзі за квитком, згадав Санько, що й на цей раз забув поговорити в окружкомі про шевелівський осередок, а там же справді становище загрозливе. Говоруха заарештований за хуліганство, Микола Стрепет знає тільки свого трактора, а куркулі не сплять. Старий Говоруха — жох. Ледве-ледве вдалося утворити там СОЗ.

— Треба буде якось виїхати туди абощо, — вирішив Санько і тут же знову шевелівська ячейка хутко вийшла з голови, як людина, що купила квиток, виходить з вокзалу на перон.

А тимчасом у далекій Шевелівці за столом голови сільради сидів Рідкодуб і перегортав список мешканців села. Спершись одною рукою на стіл, а другою на спинку стільця, над ним схилився Карась, а голова комнезаму вмовстився на підлокотникові і сердито зиркав на старого свого ворога Микиту Говоруху, що важко зліг грудьми на стіл. Його густа й широка, трохи кучерява чорна борода задралася догори, а залитий атраментом та зрізаний ножами стіл жалібно скрипів від натиску Говорушиних грудей. А може розхитаний сосновий стіл не витримував важких, мов земля, слів Говорушиних, що йшли з глибини хазяйського нутра.

— Звільніть малого, — дивився кудись у бік старий. — Сіно стоїть, косити на часі, а сам, же я куди здатний?

18 Будь ласка, товаришу з центру, сознайте нашу селянську жисть...

Говоруха розумний і бувалий дядюшка, вимовляв протяжно, іноді свідомо плутаючи слова. Хотів здаватися простим, забитим, неписьменним трудівником-хліборобом.

— Воно вроді й верно. Заробив — відповідай... Ну, одсидів сутки й годі, проти нічого іметь не імею. Пустить, товаришу уповноважений.

Рідкодуб нарешті одірвався від списку.

Пильно глянув між густі брови Говорушини, а той скосив очі в бік: не витримав.

— Трое суток повинен одсидіти, — холодно і терпко сказав Рідкодуб, — а втім, звертайтеся до голови сільради. Я зовсім у другій справі викликав вас.

Говоруха всім тілом повернувся до голови сільради.

— Макаровичу! Ви ж знаєте мого Стьопку... Він же активний... вроді камуніст... а що дівчину вдарив — то хіба тут що таке? Звісно, діло парубоцьке. Може щось набрехала. Воно й дівчата тепер такі. Звільніть на милість... Сіно ж перестоїться...

— Після завтрього увечорі звільнимо, Архиповичу. Підожде сіно, — в тон йому відповів Карась.

З підлокотника швидко й гаряче заговорив голова комнезаму:

— Звільніть! звільні... Такого фуліга... тре... місяців на три, а ви „звільніть“! І не сором вам... Звикли знущати... з нашого брата... Годі, минулося... Хай посидить, попари... Щоб знав, як над дівчиною знущатися!

Костенко різко махав рукою, наче він одрубував куркулям довгі зажерливі пальці, а Говоруха ледве помітно іронічно всміхався собі в густу бороду. Рідкодуб звів на нього очі і прочитав на зарослому волоссям обличчі стільки призирства і зневаги до слів неможликових, що йому важко було не кинутися на старого лиса.

— Я з людьми прийшов розговарювать, а не з тобою. 008
Прощу не вмешуватися. Без тебе тут вода відсвятиться.
Найшовся теж — начальство. Сиділо б собі та слухало... — з прихованою зненавистю просіяв крізь бороду
Говоруха, не обертаючись до Костенка.

Той швидко засовався на підлокотнику, хотів, мабуть, вигукнути щось, але Карась вдарив долонею по столу і рішучим голосом сказав:

— Ну, годі, Архиповичу, баляси точити. Прикусіть трохи язика, а то він у вас дуже довгий. Краще скажіть, чому й досі не вивезли двох сот пудів хліба, що розкладено на вас?.. Це ж не секрет, що хліб у вас є.

— Знов за рибу гроші. От лихая година! Та де ж у мене ті двіста пудів взялися? Що я, помещик який, чи що? Он уже самим їсти нічого. Повірите, товариш, учора стара послід з закутків повимітала, та оце тим і живемо, а ви двіста пудів... Що це, надсмешка, чи що? — зовсім щиро дивувався Говоруха. Вслухаючись в інтонацію його слів, спостерігаючи переконливі жести та незрозуміло-здивовані рухи пліч — тяжко було не повірити в його слова.

— Нема ж у мене, люди добрі, ні хунта. От хоч убийте тут... Мені вже всьо равно з голоду вмирати. Ходімте хоч і зараз подивитесь. Де у мене хоть десяток пудів знайдете? Я хіба що... Торік же вивіз.

— Громадянине Говорухо! — різко перебив його Рідкодуб. — Давайте довго не балакати. Сьогодні у нас п'ятниця, здається? — звернувся він до Карася. Той стверджуючи хитнув головою.

— Так от, п'ятниця, — казав далі уповноважений. — До понеділка щоб нам були квитанції на двіста пудів. Чуєте? В понеділок уранці ви приносите нам документи, що ви вивезли двіста пудів. Зрозуміли? Оце й усе. Лякати я вас не буду, кричати й переконувати теж не маю наміру, але попереджаю, що панькатися не збираюся. Запам'ятайте оце собі і йдіть. Хлопця випустимо лише післязавтраго. Точка!

Говоруха слухав мовчки, здивованими очима поглядаючи то на Карася, що одвернувся від столу і дивився у вікно, то просто в різко окреслений рот Рідкодубові:

— Де ж я візьму їх, товариші? — благально-сльозливим голосом проказав Говоруха.

— Вам краще знати.

Рідкодуб згорнув список і поклав його в шухлядку.

— Пішли, чи що? — глянув він спочатку на ручного годинника, а потім на Костенка. — Там, мабуть, вже зібралися. Ходім, Карасю.

Лишивши розчавленого, припишклого Говоруху сидіти за столом у товаристві сторожа, всі троє вийшли з сілради і вздовж широкої вулиці пішли туди, де на бугрі у садках сховалося кілька безладно розкиданих хаток. Там живуть созівці, що їм доповідатиме Рідкодуб.

Дорогою голова комнезаму непомітно витяг з кишені вдвоє перегорнутого зшитка і всунув його в руку Рідкодубові.

— Ага, добре, — зрозумів той і так само непомітно поклав його до своєї кишені. Костенко соромився прозаїчного і черствого Карася, що коли й цікавився мистецтвом, то лише театральним і до віршів голови комнезаму ставився досить таки скептично.

Інша річ Рідкодуб. Він освічений, з центру, він зуміє поцінувати його, Костенкову, працю.

— Сількорів у вас багато? — перекодя запитав Рідкодуб Карася.

— Так що й не чути... — трохи подумавши, відповів той. — Ото ще взимку, правда, коли вчителі тут були. Один з них іноді пописував, а так, щоб з селян, так не було нікого. Це не секрет.

— А чому-б тобі, Костенку, не спробувати. Га? — звернувся Рідкодуб до незаможника. — Візьми й напиши до „Радянського Села“ про свій СОЗ. Ризикни, не бійся.

— Сумнів бере. Бува не пропечатають, а тільки сміятимуться.

— Пропечатають, аби цікавий матеріал був.

— Про СОЗ верно слід було б по газетах пропечатать,— вставив і Карась,— хай би всі знали, що шевелівці не сплять, воруються.

— Рано ще писать. Хто зна як воно з прирізкою буде.

— Дурниця, тяжче було трактора в Говорухи одвоювати, та взяли ж. Так і з прирізкою. Покричать, побунтують та й замовкнуть. Це не секрет. Я оце вчора в Райвикові прохав. Обіцяли нам у першу чергу надіслати землеміра.

— Коли б то вже справді! Одхватимо собі шматочок десятин на півторасти і як тільки звозять збіжжя — запустимо туди „Інтернаціонала“. Хай собі розгулює. Тільки держись! А то яке ж товариство спільної обробки, коли одного земля під Очеретянкою, другого під Минківкою, о третього аж біля Олексіївки. Хіба це діло?

Рідкодуб і Карась негайно погодились, що справді це не діло і кожний путящий СОЗ повинен мати землю при купі.

Було соняшно, тихо... Видно було, як хвилюється і мчить кудись на північ ледве помітне мереживо повітря... В такі дні в хатах позачиняні віконниці, собаки, висолопивши довгі рожеві язика, ховаються в холодок, полюють там за мухами, а залишена на господарстві дівтора цілими годинами кисне в брудному ставку.

І раптом над селами і степами війнула тінь. Сонце заблудилось за хмарами, з поля подуло приємним холодком і вітерець вогкий і ніжний ледве помітно шевельнув полами плаща голови шевелівської сільради...

— Буде дощ,— авторитетно зауважив Костенко і ніби стверджуючи його слова на сухий курний шлях впало кілька перших великих крапель дощу.

Товариші прискорили кроки і врешті „на рисях“ по-
далися туди, де од вітру потужньо вигиналися і шуміли
високі і густолисті созівські осокори.

РОЗДІЛ VIII

Минуло п'ять днів. Рідкодуб метався з хутора в хутір,
з одного кооператива в другий, всюди несучи з собою
організованість, міцну волю і натиск. Дивлячись на
нього завзятіше працювали Свириденко, Карась, Ко-
стенко і комсомольці.

А проте, справа з хлібом стояла далеко не блискуче...
Після успіху першого дня — у Свириденка знову щодня
збиралося всього лише 15 — 20 пудів і Рідкодуб бачив,
що за такого темпу пляна не виконати.

— Погані діла, Карасю, — якось казав він голові сіль-
ради, слухаючи звіти комісій, що ходили по дворі,
виконуючи постанову загальних зборів. — Зовсім діло
дрянь, доведеться садовити декого.

— Це не секрет. Посадити одного-двох треба буде.
Для острашки.

— Інакше ми сами сядемо на мілке. Верно говорю, —
рішуче вставив і свою думку голова КНС.

Щоранку сходилися вони втрьох наче члени польо-
вого штабу, слухали безпомічні і мляві звіти комісій,
гарячкували, гримали, давали поради, а коли лишалися
сами — довго мовчки палили, а потім тихо і втомлено
радилися, яких заходів вжити, щоб за всяку ціну вчасно
виконати пляна.

І майже завжди доходили одного висновку: треба
одного-другого злісного приховувателя хліба заареш-
тувати й відправити до бупру. Це, безперечно, зробить
відповідний вплив і на решту заможних селян.

Коли ж справа ставилася практично: хто саме є той
злісний приховуватель, кого треба арештувати — ніхто
з трьох не міг чогось певного сказати.

— Говоруху ще можна потрусити. У нього хліб є...
Хвакт, — пропонував Костенко і починав тинятися від
одного до другого вікна великої кімнати сільрадівської,

спостерігаючи, як у високій лободі та щиріці вовтузилася дівтора, лаштуючи собі куреня.

— Трохи треба почекати. Як ви собі не кажіть, а двіста пудів таки вивіз. Це не секрет. Хто зна, чи ще у нього є хліб. Ми думаємо, що є, а воно може й нема. Треба напевне знати, а тоді вже й брати за глотку.

— На одному Говорусі не виїдемо, хоча б у нього ще двіста знайшли. Треба всіх заможних організовано труснути. В наступ на них, як на фронті. От би діло було. А так що ж...

— Ворушили вже їх, аж набридло. І агітатори приїздили і загальних зборів скільки разів скликали і різних активів безліч. Це не секрет. На зборах ніби все як слід, ухвалюють виконати пляна, виявити злісних приховувателів, та що вам казати, ви читали протоколи, сами бачили. А дійде до діла, ніхто не вивозить.

— А Омелько Гуць, та не сукин син,— скипів Костенко,— глитаюга ж на всю сотню. Опридільонний гад. Приходить до нього до двору комісія: „вивозь покладене на тебе, Охрime Йосиповичу“. А в комісії два незаможники: Гаврило Струна та Іван Голобородько. Подивився він на них звірем зацькованим і поплентався в комору. Чекає комісія. Думає—пішов дивитися скільки збіжжя у нього є, щоб відповідь ділову комісії подати. Аж ось він виходить, гадюка, на харі усмішка лисяча, а в руках коряк житнього борошна:

— Нате, каже, товариші комісія, на осударство. Підтримати готовий, але більше не можу — не маю.

— Та чи не тварюка, сукин син...

— А що ж комісія? — поцікавився Рідкодуб, не плюнула йому межі очі?

— Плюнути не плюнула, тільки сказала: „знаєш що, чоловіче добрий, ми не старці. Борошна коряками не збираємо; їж сам, щоб тебе черви та шашлі з'їли“.

— Нічого, ми за нього візьмемося. Хліб і у нього є. Це не секрет. Не може цього бути, щоб у нього якийсь пудів сто, а то й півтора ста не знайшлося зайвини.

— Тоді, товариші, почекаємо ще день - два. Подивимось, які наслідки комісії, а потім візьмемося за деяких та так візьмемося, що аж чортам тошно стане, — підсумував Рідкодуб, а сам собі думав: в таких справах горячковість шкідлива. „Сім раз одміряй — раз одріж“.

— Верно! Чого там з ними в кузьмірки грати, — хвилювався Костенко.

Кому, кому, а голові комнезаму добре залили за шкуру сала всі оті Говорухи, Гуці та Степаненки. Ясно, що не міг він спокійно згадувати за них.

Рідкодуб вийшов з сільради і, попрощавшись з Карасем та Костенком, пішов вздовж вулиці, перебираючи в думках всі засоби, що їх можна було б вжити в своїй роботі.

Агітація? Ні до чого. Хіба мало агітували селян його попередники, та й він сам на кожному кроці пояснював суть і значіння хлібозаготівель. Постанови? Їх було більше, ніж треба, але вони так і лишилися хорошими документами, що в той же час недодавали жодного кілограма зерна.

— Натиску на куркуля з боку всієї незаможницької та середняцької суспільности. Оцього саме в Шевелівці досі не було. Розкачати слід народ. Але як тяжко протиставити, наприклад, бідняка Марченка його сусідові глитаєві Степаненкові... Щороку Марченко позичає у Степаненка пуд - два до врожаю, а розумний і хитрий Степаненко в таких випадках, позіхаючи та почухавшись з півгодини, помнеться, потреться, а потім позиче. — На вже. Так тому й бути. Де ж вам бідним позичити, коли ваше господарство про вас не турбується.

То нічого, що той нещасний пуд на цілий рік ставить Марченка в цупку економічну залежність від сусіди і один спогад про те, що Степаненко щохвилини може нагадати про борг — міцно сковує вуста Марченкові.

А хіба один Марченко? Багато їх на селі, що може й бачать ворога, відчують його власним горбом — та сказати щось безсилі.

Ще один рішучий метод мав у запасі Рідкодуб. Це арешт злісних приховувальників хліба, опис та продаж з торгів їхнього майна — словом все те, що має назву надзвичайних заходів. До цього методу Рідкодуб вирішив удатися лише в крайньому разі, коли всі попередні не дадуть більш-менш значних наслідків.

Думаючи так, Рідкодуб простував вулицею без певної мети, час од часу підводячи очі і вдесяте, втридцяте спостерігав на собі або ненависні або байдужі, лише зрідка привітні, погляди зустрічних шевелівців.

Якось несподівано в думці порівняв себе з салдатом на фронті — тільки фронт цей куди заплутаніший і складніший від бойових фронтів горожанської війни.

Згадалося: чотири роки літав на вороному, командував ескадроном, а потім і полк водив у шалені наскоки і ніколи не дрижала йому рука, не зривався голос, коли гукав слова команди, не заїдала клята туга. Було тоді все просто і ясно: червоні, білі. Білих треба знищити. Він червоний, а звідси всі його обов'язки і права. Тоді шукати ворога не доводилося. Стояли один проти одного два табори, що жили єдиним пекучим бажанням: — „Знищити супротивника!“

І твердо знав тоді Рідкодуб, що доля його і мільйонів таких, як він, залежить від вирішення простого питання:

— Хто кого?

А ось тепер, сьогодні, хіба не стоїть це питання? Пригадав першу зустріч з головою комнезаму Костенком. „У нас тут боротьба“, казав той і, безперечно, був правий. Справді, хіба в Шевелівці не висить у повітрі оте „Хто кого?“ Хіба Карась, Костенко, товариство спільної обробки землі, незаможники, кілька комсомольців з Колькою-трактористом на чолі не є фронт, що йде в наступ на Говорух, Гуців, Степаненків?

Але як іноді тяжко буває знайти ворога в цьому морі дворів, двориків, хат і хатиночок... Як часто буває, що в одній особі тісно переплутались і дружні і 25

26 ворожі поривання й дії. Взяти хоча б Стюпку Говоруку: комсомолец, письменний, активний, працює в сельбуді і в той же час б'є в обличчя дівчину, носить австрійського багнета, не хоче коритися постановам бюро осередку, спокійно вживається з батьком, запеклим глитаєм.

— Тут з плеча не рубонеш,— згадав кавалерійські наскоки Рідкодуб і, почувши стук сакири об дерево, глянув праворуч. Ага, Васька Плотник ремонтує шкільний ганок. Ще вчора договорив його Карась на цю роботу і хлопець тепер, засукавши вище ліктів рукава і широко розставивши ноги, тесав короткого товстого обапола. Лезо сокири блискало на сонці, від кожного удару деревина мов жива крестала, і покарьожені білі тріски падали під короткі й дебелі, трохи вигнуті, Васьчини ноги.

— Гарний кіннотчик був би з нього,— подумав Рідкодуб, помітивши кривизну плотникових ніг, і попростував до нього. Хотілося з кимнебудь одвести душу, поговорити, по-товариському порадитись. Повсякчасне напруження давало себе відчувати і вимагало певної розрядки.

— Майструєш, Васю? Здоров був, товаришок.

— Еге ж. Драстуйте й вам.

Васька випростався, витер рукавом спітніле обличчя, кинув на купу трісок сокиру і, весело глянувши на Рідкодуба, сказав:

— Закурити б оце, а то аж вуха попухли не куривши.

— Давай покуримо, щоб дома не журилися.

Посідали на обаполі, від якого гостро пахло смолою і сосною живоцею і запалили, пускаючи в прозоре повітря блакитні димові струмочки. Перед тим як розтанути, струмочки ті перепліталися, розпливалися в найдивовижніші візерунки і мимоволі очі курців стежили за їхнім повільним вмиранням.

— Та тут роботи надовго,— сказав Рідкодуб, оглядаючи напіврозвалений трухлявий шкільний ганок.

— Днів за три зроблю. Мені аби матеріял увесь був. Рідкодуб почував, що не з того почав він розмову з плотником. Десь у глибині наростало тепле почуття до цього роботящого комсомольця, що днями ходє з пилкою та сокирою по хатах, заробляючи на прожиток і собі і вдові матері, а тільки сонце зайде — грою своєю веселить молодь. Це ж він, тихий і лагідний Васька, щовечора, награвшись до одказу, відводив од гурту Оленку і з благальними жєстами говорив завжди одне і теж.

Рідкодубові здавалося, що Оленка не любить Ваську, але певність чомусь була, що рано чи пізно, а впертий плотник своє візьме. Серце Рідкодубове сповнилося товариською приязню до хлопця. І хотілося сказати на адресу білявого гармоніста щось приємне, підбадьорюєче.

— Ти ж гляди, прихоть увечері до сельбуду. А то знаєш, без тебе якось сумно буває,— серйозно сказав Рідкодуб.

— Не смійтесь, товаришу,— соромливо хитнувши головою, всміхнувся Васька,— народу вистачить.

— Щиро кажу, не сміюсь. Ти, здається, виступав раніше на сцені?

— Бувало пробував,— байдуже махнув рукою Васька.— Та які вже з нас артисти. Так собі, аби за суфльором повторяти вмів.

— Нічого. Прихоть післязавтрього в сельбуд, зробимо репетицію. П'єсу вже вибрали.

— Яку? — жваво поцікавився плотник, а допитливий чекальний погляд його свідчив, що хлопцеві далеко не байдуже назва п'єси та стан театральних справ у Шевелівці. Тільки трохи соромиться міської людини, а то б він розповів багато дечого з цієї галузі.

— „Боротьба“ — Степового. Коротенька сучасна п'єса. Думаю, що пройде в нас.

— І стрілянина, мабуть, там є? І інтернаціонала в кінці співають? Правда ж?

— Звідки в тебе таке переконання?

— Я ж тсрік всі п'єси в Гаврюшки поперечитував. Знаю добре. Як тільки нова п'єса — то вже обов'язково стрілянина і в кінці „Інтернаціонал“. Дуже цікаво получається.

— Наполовину ти, Васю, вгадав. Стрілянини в п'єсі скільки завгодно. Цілий фронт на сцені доведеться відкривати, що ж до „Інтернаціоналу“, то його в кінці, уяви собі, не співатимуть.

— Шкода, — з жалем промовив Васька. — А ми давайте так зробимо, щоб все таки заспівати. Воно якось так до речі получається, а іноді аж мурашки поза спиною бігають. Так і хочеться вигукнути якесь таке сильне й правильне слово, щоб усі його підхопили. Єй-бо, правда!

— Подивимосся на репетиції, як воно там. Може й заспіваємо.

Васька Плотник був приємно зворушений такою увагою до нього від представника центру.

— Простяга чоловік. Як би такого нам у Шевелівку — в три щота б збили пиху Говорухам, — думав він, а в голос додав:

— Добре ви таки вкрутили Стьопку. Після висидки вовком на всіх дивиться. Вчора вийшов на вулицю, нахвалявся на Пашку: спіймаю, каже кишки випустю. І співати не співав. Не получається в нього. Не слухають його. Покрутивсь, покрутивсь і подався кудись.

— Ех, Васю, не в тому справа. Прочити хоч кого можна, а от хліба треба, багато хліба, а його не везуть. Сказати, не було б, так ніт же, хліб є, хоч і далеко захований, але є. У куркулів особливо. Га? Як ти гадаєшь?

— Звісно, у них. Я вже, не бійсь, не приховаю, бо їсти треба. Що заробиш, ото й мого... Єй-бо правда. Воно, конешно, є у нас такі, що горох та квасолу про людське око їдять, а в землі сотні пудов гниють. Отаких щоб потрусити.

— Звідки мені знати, Васю, де він той хліб захований? В кожний двір не підеш з обшуком. Це, браток, справа слизька. Без цього треба. Тільки в крайньому разі.

— Я, конешно, розумію що до чого, — поспішно погодився Васька. Потім промовчав з хвилину, пильно подивився на блискуче лезо сокири і, підвівши голову, спитав:

— А Говоруха скільки вивіз? Мені цікасно.

— Двіста пудів.

— Тільки двіста? — здивовано перепитав Васька.

Рідкодуб нашорошився.

— Тільки. А хіба в нього більше є?

— Та я так собі, не знаю. Я чомусь думав, що він більше вивезе, — ухилиючись від прямої відповіді, мимрив Васька і раптом почав уважно стежити за „сонечком“ що виповзало, мабуть, з ущелини оба пола і простувало тепер з одної стружки на другу.

Та від пильного погляду Рідкодуба не могла сховатися та несподівана ніяковість і невластива Васькові нещирість у голосі, коли він відповідав на останнє запитання Рідкодуба.

А Плотник вагався. Якось півтора місяці тому Стьопка запрохав його до себе і старий Говоруха запропонував зробити кілька соснових засіків. За ціну скупий Говоруха майже зовсім не сперечався, але ставив умовою, щоб Васька нікому не говорив про свою роботу.

— А то знаєш, сину, які тепер люди? — роблено ласкавим і напівобразливим голосом казав тоді Микита Архипович. — Засічки, скажуть, робе, значить, хліба багато має, а як насправді, так де там той, сину, хліб у нас узявся? Аби самим хватило дохарчуватися.

Цілий тиждень у зачиненій (щоб ніхто не бачив) клуні майстрував Васька Плотник великі засіки Говорухам. А повечерявши, йшли зі Стьопкою на вулицю і той регулярно, щодня, попереджав:

— Ти ж гляди, не пробалакайся. Користи тобі від цього ніякої, а ворогів наживеш.

— Воно мені, Стьопа, ні до чого. Мое діло майстерове — зробив, одержав гроші і кришка. А там хоч ви золотом їх насипайте, — охоче запевняв товариша Василь.

Пригадував тепер ці слова плотник і відчував, що не так воно вийшло. От він, як не як, комсомолец, а Говоруха на всю губу глитай. Може справді нові соснові засіки вщерть насипані хлібом, закопані в землю і, може, гниють, без діла, а тут ось Рідкодуб, Карась, Костенко, Стрепет Колька, незаможники всі за кожний пуд думають: звідки його взяти?

А з другого боку, й Стюпка ж товариш комсомолец, і дуже прохав мовчати. Дивно якось воно получається.

Рідкодуб бачив, що Васька бореться з якимсь настирливим бажанням і тому мовчки сидів, зрідка зиркаючи на замислене обличчя парубка, що опинився поміж двох вогнів.

Напружену мовчанку порушив Рідкодуб.

— На мою думку, Васю, у нього ще ой-ой скільки хліба лишилося. Як ти гадаєш? Га?

— У кого це? — стрепенувся хлопець.

— Та в Говорухи ж... Микити Архиповича.

— Гм... Хм... Як вам і сказати... Я теж думаю, що є, а чи багато, то хто й зна... Може пудів з триста буде, — уявивши шість глибоких засіків, несподівано для самого себе випалив Васька. Раптом він зрозумів, що пробалакався, але одночасно відчув приємну, радісну полегкість. Підсвідомо вимовлені слова про Говорушин хліб з одного маху розбили попередню психічну роздвоєність і захованість Плотникову. Так влучний поворот ключа одмикає кайдани і вони з грохотом падають на землю. В'язень випростовується, потягається, а на серці йому радісна захляоба. Васька Плотник розумів, що тепер він розповість Рідкодубові про все. Рачкувати назад годі.

Ні, він тепер до кінця буде одвертим. Він же комсомолец, а не хтонебудь. Не з Говорухою ж йому, врешті, кашу варити та дітей христити. Попрохаю тільки Рідко-

дуба, щоб спочатку нікому не говорив, від кого довідався, а втім, хай що завгодно буде, — зовсім байдуже вирішив Васька. Годі вже Стьопки того боятися. Знайшлися й на нього люди — майже з побожною гордістю подивився він на уповноваженого.

І Васька докладно розповів про засіки. З його слів не можна було робити висновки про кількість хліба в Говорухи, але засічки, майстровані в таємниці від людей, безперечно, мали своє певне призначення. Коли ж Рідкодуб міцно і вдячно потиснув руку Василеву і, похваставши його цигаркою, пішов додому, той з полегкістю, щось наспівуючи, знову взявся до роботи, широко розмахуючи сокирою і глибоко заганняючи її в м'яке тіло соснового обапола.

— Сьогодні ж увечері викличу Говоруху. Цікаво, якої заспіває старий собака, коли натякнуті йому на засіки. А втім, краще буде до часу помовчати. Момент підходящий по всіх разом вдарити! — думав Рідкодуб, наближаючись до Бойкового подвір'я.

— Семене Михайловичу, вам листа якийсь хлопчик приніс, — зустріла його на хвіртці Оленка.

— Від кого?

— А я знаю хіба? Прочитайте. Не встигла розпитати навіть, чий він... Всунув у руку і дременув скільки духу. Мабуть з Завгороднівки, бо туди чкурнув.

Рідкодуб здивовано перегортав у руці сірого, цупкого саморобного конверта і втретє читав, досить таки оригінальну, адресу:

Полномоченому хлібозаготовщику в собствени руки
--

Оленка стояла тут же, ліктем спершись на ворота і не спускаючи очей з Рідкодубових рук. Вона стежила, яке вражіння зробить на нього лист.

— Може, це Пашка або Одарка Гуцівська, — тривожно думала дівчина. — Щось вони обидві очей не зводили з нього тоді в сельбуді, коли вибирали п'єсу.

32 Звичайно, Оленка була далеко від ревнощів, але жіноче самолюбство було глибоко зачеплене. — Ну, як таки справді... Такі вірні подружки, а од неї ховаються, мабуть, бояться, щоб не одбила, — вже без образи на дівчат подумала Оленка, наближаючись до Рідкодуба, що сидів на дубках і заглибився в листа. Вона прекрасно знала собі ціну і поки не боялася конкуренції в Шевелівці.

— Що там пишуть? Дивись, чи не ночувати запрошують? — поцікавилась дівчина, сідаючи поруч Рідкодуба.

— Ти ж письменна: прочитай. Це не секрет, як каже Карась. А ночівлею тут, здається, не пахне.

Оленка розгорнула жовтуватий від старости клапоть паперу і повільно в голос почала читати незграбно підроблені під друковані літери:

„Прыказуемо тобі, нимедлино уихать із Шевеловки бо всьо рамно увб'ємо.

„Атряд чорного Ворона“

— Значить і вас не забули, — промовила Оленка, повертаючи папірця Рідкодубові. — Диви, чи не отряд... Скільки в нас квартирювало хлібозаготовщиків — майже всі одержували такі записки. Вночі хтось у ворота встромляв. Аж чудно ей - право...

— Звичайно, дурниця, — зі спокійною усмішкою промовив Рідкодуб, ховаючи в кишеню погрозливу ноту від наркомзаксправа невідомого „отряда“.

— Вікно на ніч ви все ж таки зачиняли б, — глибоко й серйозно подивилася на нього дівчина.

— На що, Олю? — з ледве вловимою тугою вирвалося у Рідкодуба. — З садка так гарно пахне. Треба надихатися, доки на селі.

На величних нерухомих кручах,
Де чіпка ожина і терни, —
Захололо важко й неминуче
Вікове тавро старовини.

У квітчастих жовтотканих шатах
В синьохвильній гойдалці Дніпра
Мріє Хортиця про ті часи крилаті,
Що давно минула їх пора.

І на кожній скелі, на рівнині,
Де колишні шанці і вали, —
Спогади й легенди павутинням
Почепились, влипли, оплели...

Пахне цміном, чебрецем і степом
І липка, солодка, наче мед,
Над усім м'яка липнева спека
Розіп'яла сонячний намет.

В поцілунках млосної отрути
У знемозі падає усе,
А Дніпро стремить, рвучкий, могутній, —
Захлюпне, підхопить, понесе!

Де вже там людині проти сили
Прудкобіжних, необорних хвиль! —
Бийся, бийся марно в синіх хвилях —
Не зібрать знесилених зусиль...

Та замкнувши шлях нестримним плесам
Заягла міцна камінна гать.
Довгих зводів велетні-колеса
З безугавним скреготом риплять.

Ланцюги. Гаків залізні вістря.
Ескаватори. Заломи труб.

Газ. Електрика. Течне повітря
І незломна воля людських рук.

Розгорнулось буйним Дніпробудом,
Щоб колись повстало — Дніпрельстан
Й над Дніпром — бетоном у майбутнє
Робітничє місто вироста.

Все це там, де степ і дикий камінь,
Де колись — хитливі хвилі тирс...
Де розбито людськими руками
Велетенську скелю Багатир.

Не руками — динамітом — в небо! —
Тільки скалки бризками в Дніпро...
Щоби люди на свою потребу
Узяли землі кістки і кров,

Щоб кістки лягли міцним бетоном,
Заточили хвилям буйногін,
Щоби бігла кров блакитнолонна
На могутні лопаті турбін.

Щоб білий вугіль з срібних рудень
Постачав приборканий Дніпро...
— Переможуть завжди тільки люди, —
Хто боровся й все переборов.

Тільки люди знають шлях незмінний
У минулих і майбутніх снах, —
Де порослі кермеком і цміном —
Будівництво — і дичавина...

І мовчать стрімчасті давні кручі,
Де чіпка ожина і терни,
Де ще тяжить важко й неминуче
Вікове тавро старовини.

М. ЛЕДЯНКО
„БОЖОЮ МИЛІСТЮ...“

УРИВОК ІЗ П-ОЇ ЧАСТИНИ П-ОЇ КНИЖКИ РОМАНУ „НА-ГОРА“

1

А що воно таке?! Диви...

— Річка вогнева!

Справді, з гори стікала вогнева річка. Її полум'я освітлювало якихось людей, вони щось робили. Метуться туди-сюди, пускають новий вогневий струмок...

Щось голосно і тонко кричало. Ніби паротяг-„кушка“.

— Що ж це таке?!—дивувався Онисько.

— Зап'ята,—проказав Дмитро.

Оце їх випустили із в'язниці. Довгенько сиділи—поки слідство, те та інше... Учаси в незаконній організації їм не довели, але зв'язок із Сивоконем, Наталею Павлівною...

Майже два роки... Бо не доведено...

Поки дійшли, звечоріло... Насунула ніч...

То тут, то там димарі... Остеронь щось палає...

— Кокусові печі...

Вночі Донбас у загравах. Здається, що скрізь пожежі. Так у п'ятому було по селах, коли селяни ілюмінували їх панськими палацами...

Курить Донбас димарями, палає кокусовими печами...

Але що це високо, що то за вогнева річка? Початок яскравий, а далі темнішає. Кінець і з боку...

— Що це таке?—запитали зустрічного.

— Шлакова гора. Шлак із домни вивозять... Де чавун...

— Ага!

— А це що?

— Де?

— Ліворуч... Онде-о...

З темряви дивилася велетенська пика. З вогню ніс, очі, рот, борода...

— Ну, це я знаю,— сказав Дмитро.— Це породна гора... А в породі, значить, сірка й кочедан...^{*} Воно й горить...

Вітер доніс неприємний запах.

— Чуєш — тухлими яйцями смердить? Це — сірка...

— Диви... А подивитися — пика. Скільки тут, а не бачив... Так завод, значить, робить уже...

Мізерні людські постаті метушилися коло вогневої річки. Тепер видно, як маленький паротяг підвозить якісь вагончики. Їх перекидають і тече шлак.

Нікчемні люди, а керують вогнем...

Ось випускають чавун. Ударив річкою із домни. Потече куди схочеться? Ні, голубчику! Ось тут тобі річище... В бік не смієш... Далі рвешся? А дзуськи! Перегороджено річище, вперед невільно.

Невільно вперед, шукає чавун виходу в бік. Будь ласка!

Чавунові байдуже, що його шлях приготувала йому людина. Тече й заповнює форми. Наповнив усі й заспокоївся. Втрачає жорстокість рідкий метал, стигне, твердішає. Бери його руками, стругай, ріж, свердли.

Нічого не може метал проти людини. Видеруть руду із земних грудей, зроблять рідкий метал, а потім що хочуть ще...

Нічого не може метал проти. Але він ворожий, жорстокий. Він — хитрий. Так і чекає на необережність.

Ось навмисно потужно пішов із домни. Розгубився робітник. Піде чавун далі, не залле, як слід, потрібні форми...

Крикнув робітник товаришеві... Цей квапиться, прибіг на допомогу. А тому, що квапиться, то й бризнули на нього іскри.

Злякався. Спіткнувся поночі, потрапила нога в річку...

^{*} Колчедан.

Була нога, як нога... А став оцупок.

Металь ворожий, металь протестує проти людської сваволі, металь чекає лише на слухний момент, щоб жорстоко помститися. А слухний момент—це необережність, помилка. Хоч інженерська, хоч робітникова.

Коли обладнання як слід, коли точний робітничий рух—металь безсилий. Хай скупчує отруйні гази, хай збирається бризнути, потужно линути—дарма.

Великий завод виріс коло Носівки. Аж дев'ять тисяч робітників.

Працює повним ходом. Належить „Генеральному товариству чавуноливарних, залізобробних і сталеливарних заводів у Росії“.

Правління—Париж, вул. Тебу, 45.

Ониськам і Дмитрам байдуже, де там те правління. Що змінилося б од того, що правління було б у Москві, Харкові?

А наш Онисько із Дмитром стали на „Надію“—нову шахту.

Мабуть, не погана буде, сподіваються хазяї... Назва така...

Шахтар, прилетівши на чужу рудню, насамперед домагається каюти. Звичайно не буває. Тоді викопує яму, становить стовпи для ліжка й стола, для стін, зробить їх із обаполів, ними ж і накриє.

Хороми готові. Діти, щоправда, в них погано виживають, але чого там шкодувати—які там приємності від життя, душенці краще в боженьки...

А металіст кваліфікований,—металіст мешкав помістах. Коли запрошують на новий завод, то давайте не землянку, а хоч сяку-таку хатину.

Зростала Носівка шахтарськими землянками, а навколо заводу виросло робітниче селище... Так само й землянки коло „Надії“.

Землянки коло Опаренкової штольні і колись забутої шахти.

38 Зростала Носівка. Величезний базар, ще одна церква і трахтири.

Місто буде з Носівки, як так далі піде.

Багато поліції, і знову на чолі пристав Виницький. Бо хто краще ладу дасть, як не він? Поклопоталися про нього.

Насамперед прийшли поклонитися крамарі на чолі з Ісаковичем (знов у нього найперша універсальна крамниця. Грабував її пристав, але як тепер ізнову тут буде, то що зробиш?).

— Ми завжди були із паном приставом, як добрі люди, як дві руки. Ми дуже раді, що пан пристав знову тут, бо знаємо, що ми всі з ним — чесні люди.

Ісакович промовляв, а всі крамарі вклонялися.

— Що пан пристав тут, а не якийсь чужий, то це нам, як іменини. А тому хай пан пристав не образиться, коли ми з великої радости вшануємо його, хто чим може. Потерпів пан пристав на переїзді, і яке там утримання? На добрий тютюн і дітям щось...

Помітивши нетерпеливий приставів жест, Ісакович обірвав промову і кинув назад:

— Гіб*.

Ззаду виступили крамарі з подарунками.

— Хай пан пристав не образиться на скромність.

Матеріал, сукно, риба, чай, цукор, вино, коньяк...

Навіть перець.

— Хай пан пристав скаже, куди муку з воза знести.

Шикарний „вхідний“ бал був у пристава.

Довго думав, чи кликати Лепкова. Радився із приставихою...

Вона сказала, що краще покликати. Краще мирно з усіма, а то ще викопає щонебудь.

Пішов пристав. Не дуже - то привітний. „Барило руде“.

* Дай.

А пристав:

— Ну, Андрію Йвановичу, що було, то було. Хто старе згадає... Правду кажучи, то мені треба мати на вас злість, бо таку здоровенну свиню підклали... Але люблю за спритність. Давайте забудемо. Поквитувалися, та й годі. Я неправий був, що за рушницю, паршивого зайця та карти... Але хіба ваша впевненість та глузливість не дошкулять? Злість візьме... То як?

— Кажете — здорово я вас?

— Ой, здорово!

— А розбивати голову не будете більше намовляти? Ну, мир! Ганю, дай нам чогонебудь!

Кутив Донбас димарями. Промисловці не гаяли часу. Зростали акційні товариства з мільйонами капіталу. Нїде не було таких скажених дивідентів, тік капітал до Росії...

Заснувалися „Продвугілля“ й „Продамета“ для регулювання продажу вугілля й металю.

Хазяїнували, як хотіли, купивши урядовців міністерства торгу й промисловости та шляхів сполучення. Диктували ціни.

Нїхто не знав учасників цих товариств. Працювали суворо конспіративно. Статут лежав у Парижі, і що там написано — знали найголовніші.

Тік річкою капітал у Донбас, щоб, скупавшись у поті й крові, повернувся помноженим у кишені власників.

Кутив Донбас димарями. Вугілля під обушками падало, чавун із домни річками тік, звивалися вогневими вужами штанги, рейки в прокатці, ковтали мартени бовванки, прибирав рідкий металъ форму, що бажає людина.

Найважча праця, а комусь безжурне життя.

Важка й небезпечна праця...

І переносили шахтарі-літуни з рудні на рудню звістки про нещастя. Там завал, там вибух, там обірвалася кліть...

На „Нижній Кринци“ загинуло восьмеро шахтарів і навіть штайгер через інженерський недогляд.

За це інженера Завадського присудили до двох тижнів перебування ПРИ в'язниці і до церковної епетимії... Це значить — мусів інженер проказувати „Помилуй мя, боже“ і бити поклони.

Суворий присуд, пильнуватиме інженер надалі краше...

Барабан на Горсько-Іванівській тріснув, і наказав інженер Пржебишевський збити його плянками, бо як же було спинити надовго кліть. Збитки... Хай раніше шахтарі спустяться.

Дванадцятро трупів не можна було впізнати — зви-сока падали кліті...

І нічого не було інженерові.

Ніхто не відповідав і за страшений вибух на Риківці, де загинуло двісті сімдесят шахтарів. Двісті сімдесят!

Нічого нікому не було, хоч і визнала комісія, що роботи провітрювалися неправильно, що не було зрошення забоїв, не було в шахтарів потрібних ламп, що в цій дуже газовій шахті перед вибухом вентилятори стояли аж сорок хвилин для ремонту.

А його не можна було зробити, спинивши роботу. Ані на секунду не можна спинити грошеву річку, що тече з шахти хазяям.

Йшли та йшли шахтарі. Куди не глянь, плентаються по весні з клунками. Йшли одинокі, йшли родинами, несучи немовлят...

На собі все майно, що придбав роками роботи...

Шукати кращого йдуть.

— На шахті „Іван“ можна легко стати...

— На „Івані“! Хай бог милує! Це ж не шахта, а могила.

На „Івані“ часті вибухи. На „Івані“ найхитріша адміністрація.

Колчеданисті породи запалюються від з'єднання з повітрям або з водою, коли в породі є ще сірка.

Сім тижнів одного разу горіла порода на „Івані“. Адміністрація нічого не робила, навіть заплатила двом десятникам, щоб мовчали.

Ну й вибух... А потім ще і ще...

Втікають шахтарі з „Івана“.

На весні вкритий Донбас подорожніми. Ідуть та йдуть.

Скрізь розносять звістки про біду, про нещастя.

Скрізь однаково.

Приборканий вогонь шахтарського гніву невгамовно витрився, пробиваючись несміливими язичками.

Нагрівався історичний казан.

В Англії з її найстарішою вугільною промисловістю гине втричі менше людей.

У Донбасі: на шахті 1172 шахтарі, а лікарня за рік обслужила 43194.

Значить: один шахтар був у лікарні 37 разів...

2

Воркотин робить на прокатці. Вогненими вужами звиваються там розпечені штанги — більші, менші, грубші й тонші.

Показалася штанга із однієї діри, вислизне зараз і стрілою полетить далі. Треба підхопити й швидким рухом скерувати в другу діру. Діра така сама, якою мусить бути штанга, тому точний повинен бути рух.

Сковзнула штанга в діру, махнула хвостом...

Вже з другого боку піймали її, знову скерували.

Вужем в'ється розпечена штанга.

Кінчили... Стрілою летить по других вальців.

І коли вже твердо набере потрібної форми, вилетівши з останніх, бере її робітник кліщами, тягне слизькою застеленою залізом долівкою і покладе до гурту.

Холонуть штанги.

У прокатці ж прес. Він розбиває штанги на частини. Це — тонші. А грубші пиляють. Така пилка, як у циркульці, що ріже дерево.

42 Заверещить страшенно на одну лише мить і переполовинена штанга.

Гаряче на прокатці. Вальці охолоджують водою, і біжить вона із заводу грубезними трубами. Окріп. Добро бабам — перуть у гарячій воді без мороки вдома...

А робітникам охолоджуватися ніколи. Пильнуй, щоб гараз була скерована штанга. Схибиш — вискочить із вальців, а куди впаде?

Тут не врятуєшся.

— Оце добре, що в нас дроту не тягнуть.

— А що?

— Та вискакує часто із вальців — тонкий же. А тоді обив'ється круг тебе...

— Ай-яй!

— Розпечено перерізує надвое.

— Господи!

— Еге.

Металь ворожий, металь протестує проти людської сваволі.

Старий Омелько за крановщика в мартенівському. Сидить високо, пересуває крана куди треба і сам пересувається з ним.

Гаряче. А подивився на мартенівський вогонь без окулярів — прощайся з очима.

Обличчя Омелькове так запалене, що як і помре, то скаже знавець:

— Це був металіст.

Ллють із мартена металь у ківш, перевозить його Омелько до ізложниць*, виливають у них металь, холоне. Захолоне — готова бовванка. З неї на прокатці що хочеш зроблять — рейку, а то обруч на діжку.

Гаряче в мартенівському. Стоять присадкуваті печі, в їхньому череві полум'я породжує сталь.

* Форми, куди наливають металь

Гаряче. Сліпить метал, набраний у ківш. Омелько довсім погано бачить.

Домни — ті більші. Станеш біля неї, хочеш подивитися на маківку — задирай голову. І впаде шапка, бо висока домна.

Величезними трубами в домну йде повітря. Газ у неї, газ із неї.

Такий гамір, що треба на вухо кричати товаришеві — інакше не почує.

Звук Петро до цього шуму. Так, що й удома чує. Бо як не в домні, то в голові шумить.

А що звук Петро до доменного шуму, то й говорить завжди дуже голосно — все здається, що не почувють...

Перший тиждень як робив, то все забував, де він...

Оце підійшов до жінки, та як крикне на вухо:

— Катерино, а де махорка?

Та злякалася й дивиться... А Петро нічого не розуміє — чого це вона так?

Шумить у голові, значить, домна близько. Кричати треба.

А Катерина робить на сортувальні. Перебирає й складає листове залізо. Сусідка наліпки ліпить — „Генеральне товариство“ (те, що правління в Парижі, вул. Тебу, 45).

Третєся залізо, повна сортувальна пороху. Рік-другий подихають ним робітниці, а тоді:

— Кахи-кхи-ах-ха...

Ще трохи й плюють кров'ю.

Цілу ніч ішла тоді, коли встанне була проституткою, коли це було для того, щоб визволити невідомого їй, що сидів у шурфі. Того, що, як казав Трохим, бореться він за робоче діло, щоб легше було робітникам, щоб сами порядкували.

44 Коли так буде — тоді кривді край. Якби цей щасливий час раніш надійшов, то не загинув би брат у в'язниці, не була б Катерина Катькою, що за піврубля кожен може знущатися, заплювати...

Цілу ніч ішла тоді. Куди?

Вранці почула паротяговий гудок. Пішла на станцію.

— Куди зараз буде потяг?

— На Дебальцеве.

Стала в чергу.

— Вам куди?

— Та... А куди це зараз буде потяг?

Аж висунувся касир із вікна.

— Та до Дебальцевою мені, — пригадала.

Навколо шахти, заводи. Куди йти?

Ніби приїхала шукати чоловіка. Нема такого на рудні. І не було.

— Утік, сукин син, — жалісливо співчували жінки.

— Що ж тепер робити?

Свекруха з хати вигнала.

На світі є добрі люди. Хто має мало, то хіба йому шкода поділитися? А мало в нього, то біду знає, чужу розуміє.

Призналася господині, що має трохи грошей — заплатив свекор за корову.

— То ти машину купи. В мене й житимеш... Шити вмієш?

— Та...

— Ну, то я навчу. Ти щось заробиш, і я. А що машина твоя, то й житимеш так. А пісної юшки вистачить...

Почалося нове життя. Але як би це на правду робити? Є ж якісь люди...

Не знає, що господинин брат саме з таких. Зайшов до сестри в неділю. Другий раз. А потім частіше.

Це було так радісно — відчути справжнє кохання, поцілувати того, кого любиш!

Не за піврубля!

А збудувався новий Носівський завод, туди перешли з Петром.

Не та тепер Катя, не та. Ніхто тепер не скаже — Катька.

Шкода Катерині, що арештували Сивоконя і що тому втік Павлов. Через нього можна було зв'язатися з Носівцями. Слюсар знав її, чув про її ролі у врятуванні Павлова і тому сміливо підійшов.

Петро належав до заводської організації, Катерина знала все.

Ось почалася її робота. Треба вчитися, набиратися розуму.

Зв'язати гуртки. Але тут арештували Сивоконя, взяли декого з заводу.

Не та Катя, не та...

Вона охоче задушила б наглядача прохідної будки. Кажуть, що він — колишній кат. Іноді б'є робітників, як причепиться.

І завжди правий.

— Не знаєте ви тут на сортувальні Катерини? Вона така висока, чорнява.

— Що, жінку загубив, то й шукає за прикметами?

— Дівчатка, ось чоловік жінку шукає!

— Ха-ха-ха!

— Візьми мене, я чорнява...

— Та не Катерина, а Горпина.

— А я Мокрина!

— Весело вам живеться, що брикаєте так. А по чому люби?

Сміються з Ониська робітниці — прийшов шукати, а не знає, кого.

— Та йому ворожка наворожила — Катерина, висока, чорнява.

— Чекайте-но, бабешки! У чоловіка справа, а ви хахоньки. Хтось, мабуть, переказав щось.

— Еге ж, еге ж, — зрадів Онисько — йому не подобалося, що веселі жарти робітниць можуть звернути на нього непотрібну увагу.

- Так у нас Катерин...
— Та ось одна! І чорнява!
— І висока!
— Катерино! Катерино!
Тьху! Він же її знає. Можна було б не питати.
— Маю до вас справу.
— Ой, побачить чоловік!
— Та відчепіться ви від нього! — запротестувала серйозна молодиця, що перша заступилася за Ониська.
— Так ви із Зазубреного, — Онисько оглянувся. — Павлова ви...

Петро, що коло домни звик голосно говорити, насамперед ніяково подивився і кашлянув. Часи були суворі, хто його знає... Ось же забрали... Без свого зрадника не обійшлося...

Але як Онисько не боїться розповідати йому про свою роботу та організацію, то яке він має право не вірити.

Треба вміти годувати мартени. Робітники підвозять пісок, залізний брухт, доломіт... А скільки чого треба? На око знають сталевари, з практики, але ж тонни заліза й усього.

Крутиться над мартеном кран, керує ним старий Омелько.

Покрикує на нього і на всіх містер Гліз, англієць. Він один знає секрет правильного годування мартена.

У роті рівна люлька (вона ніколи не гасне, а як і гасне, то однаково стирчить у зубах), очі дивляться зневажливо. Так само зневажливо кривляться голені губи.

— Роботіть! Роботіть! Ваш номер штраф.

На заводі нема Петра, Омелька. Є нумери в табелі. не людина, а нумер, потрібний на певному місці виробництва.

Містер Гліз був у себе робітник, а тут — технік.

А ще на заводі є містер Чермен, інженер. Це справжній джентлмен. Іде цехами, боїться доторкнутися до брудного росіянина.

Містер Чермен може дуже довго стояти над хлопцями, що вручну свердлять діри на стиках для рейок.

Він може кричати і вдарити стеком. Кричить, правда, дуже рідко — не гідно джентмена підвищувати голос у розмові з таким самим джентлменом, а тим паче із цими...

Хіба людьми?

Та й не знає гаразд мови Чермен. А стек переконливий.

Англіїці на заводі в Росії — не ті, що вдома. Там — Мій дім — моя фортеця.

Там парламент, там громадянські свободи. Що англіїці люблять волю в „розумних“, як вони кажуть, межах, це вони довели дуже давно — насамперед одрубали голову королеві. Перший сказав там своє слово буржуа — і квітне.

Але англіїцеві потрібна воля вдома. По інших країнах вона непотрібна — хіба інші народи гідні такої волі, як англіїці?

Хіба оці росіяни, це робуче бидло, здатне лише пилячити, заслуговують на волю, знають, що вона таке? Коли б знали і були варті, то мали б.

Хіба вони здатні на прогрес? Який тут може бути прогрес, коли свердлили дитячими руками діри дешевше, ніж машиною.

Колись, обмірковуючи питання про потрібне заводі обладнання, містер Чермен орієнтувався на свій завод, на робітників-англіїців. Директор лише посміхнувся:

— Ви не знаєте місцевих умов. Як вам відомо, машина вигідна тоді, коли вона зменшує витрати. А як дешевше без машини...

Є ще на заводі бельгієць Марку. Він оце так побив одного хлопця, що довелося відрядити до лікарні. А бив за те, що підручний не приніс решти. Послав його по горілку й закуску і дав усього піврубля. Закуски було дуже мало, додав хлопчина свого гривеника, але звідки він міг принести ще решти?

Хлопець одлежався, повів його дядько до округового інженера скаржитися.

Вигнали із заводу хлопця разом із дядьком...

І трапилося диво дивне — за робітника заступився пристав Виницький! Настоює прийняти назад.

Дивується директор — відколи це поліція поробилася за робітничих оборонців?

А пристав:

— Обіжник пана губернатора № 2307, що є і в вас, рекомендує підчас страйків і різних виступів не йти на поступки, щоб не розбещувати бунтівників, не давати доказів, що організованою боротьбою можна чогось досягти. Всі поліпшення мусить запроваджувати адміністрація з власної ініціативи. Непогано було б вам про це пам'ятати і час од часу дещо робити. Це вибивало б ґрунт із-під ніг агітаторів. Але разом із цим пан губернатор радить не створювати зайвих конфліктів, коли виразно випинається сваволя адміністрації. Пане директоре, хіба бельгієць мав право збити до нестями хлопця з такої причини? А звільнити дядька можна було згодом і трохи тонше.

Важко тепер пристав Виницькому. Стільки робітників на шахтах і заводах. А на заводі не затурканий шахтар, металіст бувалий і потрібний, тому не дуже то крути йому хвоста.

І на заводі взагалі неспокійно.

3

Слухняний кран, що ним керує Омелько, крутиться навколо мартена. Невидана тварина — кран, химерна, жива, розумна. Але розум її — розум конструкторів, а тепер він Омельків.

— Кришку!

Полум'я шугнуло догори. Гаряче...

Тонни заліза, піску, вугілля... Все ковтає мартен, перетравить і буде за дванадцять годин криця.

— Піску надати!

— Мангану!

— Приготувати доломіт!

Містер Гліз дивиться на все збоку і попихкує рівною люлькою.

Неохоче проказав:

— Ще.

Мало мангану, на його думку. Старий майстер одчув ніяковість і закричав на робітників — ніби це вони винні.

Вороже поглядає із своєї будки Омелько на Гліза. Коли проходить кран недалеко від англійця, в Омелькові нестримне бажання циркнути на нього крізь зуби.

„І чого він, гад, несеться! Так само колись робив, як і ми...“

Можна б — охоче кинули б робітники техніка разом із залізним бруктом у мартен. Бо за кожну дрібницю він зневажливо:

— Моя штраф писати...

— Свіня, у вбіралья година сидів...

Завалку скінчили, можна трохи спочити. Пішов містер Гліз.

— Так вони йому один штраф і другий... а потім і звільнили за невихід.

— І що це за порядки! Людина може загинути, а ніхто й не знатиме...

Один вивантажник шлаку торік ізник. Нема й нема. Плакала жінка — невже кудись утік і слова не сказав? Так жили ж у згоді, рік усього...

Арештували? Так було б відомо...

А оце знайшли в шлаковій горі опалений присмажений труп.

Хвилювалися робітники...

— Ось пождіть, що із домною ще буде. Зависла ж, а її ремонтують. Як звичайно, робота. А це не жарти!

Це не жарти, як зависне домна! Це значить, що вся маса матеріялу висить у верхній частині, не циркулює, скрізь рівномірно творячи чавун. Він зашлакувався від неправильного завантаження.

Що вже робили горнові — дарма. Безсилий могутній протяг, що вихорем мішає все в домні.

Зависла.

Інженери сперечалися, що робити. Але роботи не спиняли. Навпаки — можна деякий ремонт перевести.

— А як домна ся...

— Не забувайте, що ви лише технік! — обірвав юнака інженер Потикін.

Як домна сяде, буде великий вибух, пошкодження домні, а йому неприємності. То й треба, щоб не було в домні хоч зовнішніх неполадок — мовляв, невідомо чому зависла, випадок.

А що робітникам небезпека...

Домна сіла. Металь із верхньої частини впав додолу всією масою, а не розтопившись поступово.

Під металем газу, повітря, вугілля. Всього в домні стільки, скільки вона може вмістити. То як упала маса, нікуди повітря й газам подітися. Виходу! Стіни...

Вибух.

Кинувся метал із газом на простір.

Чотирьох робітників, що працювали над ремонтом, вдарило, опекло і страшенно кинуло в повітря, шістьом опекло очі, волосся, спалило, посмажило тіло.

Лежать дев'ятеро, а десятий — Петро — біжить із божевільним криком. У спину йому вп'явся чавун, випалює тіло глибше та глибше...

Нелюдський крик...

Біг Петро, аж поки наткнувся на щось і впав.

У тілі холонув чавун...

Не доменний цех, а кухня. Запах печеного м'яса... Людського...

Почалося із слюсарно-механічного. Старий Липчук блискає очима з-під сивих кущів. З настобурчених білих вусів сердиті слова:

— Дайте сюди інженера, що наказав ремонт! Чому— гад— не стояв сам коло домни! Де інженер?! Хай скаже, чому ремонт, як домна зависла! І чому зависла...

— Де інженер?!

— Давай інженера!

— Інженера Потікина!!

— Потікина!— кричав Петрик альтом.

— Кидай роботу! До інженера!

— Гудка! Гудка!

Сунули до кочегарки.

Збентежено завив гудок. Плакав, загрожував і кликав...

Вже йдуть робітники дрібносортового цеху, з'єднуються із слюсарно-механічним. Це найсвідоміші цехи. Бували в бувальцях робітники.

А старий Омелько веде суворих „мартинів“. Мартинівський цех— це спека від полум'я, разуче світло печей. Це блиск металю, наливаного в ізложниці. Це завалка брухту у піч, звідки б'є полум'я. Воно пече й сліпить...

Важко „мартинам“, суворі вони й люті...

Штампувальники йшли, ливарники, з мідняцької.

З прокатки йшли люди, звичні до точних рухів.

Електротехнічний вагався, але хіба там не пролетарі?

Всі рушили після гудка.

А де ж сортувальниці, де жінки?

— Уляно, не чула гудка? Всі кинули.

І тихше Петрик до сестри:

— Мабуть, страйкувати будемо. За нещастя з домою і взагалі треба. Скажи їм щось...

Не звична Уляна до виступів. З кожною зокрема поговорити— інша річ. А перед усіма... Але...

Випросталася рішуче й стала на залізні пачки...

— Товарки!

— Запнулася. Поправила волосся, кашлянула.

— Кажі, що пішли всі до контори вимагати від інженера Потікина відповіді, чому нещастя в домною.

— Товарки! Чули гудка? Чули! Це наші брати й чоловіки пішли вимагати в інженера Потікина відповіді, чому нещастя з домною, чому ремонт, як домна зависнувши... Забрав вибух наших чоловіків, наших братів, батьків... І не раз було й буде, коли вони так... А ми не дихаємо отут порохом?

То хіба не підемо разом із усіма спитати, чому ці смерті, доки?!

Знявся крик. Жінки щось кричали одна до одної, не чуючи й не розуміючи нічого. Але кожна вгадувала, що товаришка обурено переконує йти до контори. Та хіба треба переконувати!

Уляна скочила з пачки і попрямувала до дверей.

За нею тиснулися робітниці. Пропхнули корка в дверях і хвилию виллялися на двір.

А там шумувало...

Пригадали все. Як метал не раз уже калічив од майстрової та інженерської недбайливості. Як нічого не казали робітникам і вони спали під домною, де газу. Пригадали махінації із лікарняними касами, як адміністрація позвільняла робітничих кандидатів і тому ніхто не хотів йти в правління.

— Чому робітник за якийсь місяць умирає, як учадіє коло домни? Чимсь натруть голову й груди, виходить ніби здоровий, а там лягає й помере.

— Тоді кажуть, що помер із своєї причини...

— Його навмисне чимсь одживляють, аби дійшов додому.

— Давай сюди інженера!

— Потікина!!

— Директора!!

— Директора давай!!

Щодуху мчав стражницький загін, деренчав телефон до козацької сотні.

Заворушилися дев'ять тисяч робітників — не жарти.

В конторі трусилася адміністрація.

— Де ж поліція, козаки... — блідо шепотів директор.

Хоч і цікаво Петрикові, що буде, але треба повідомити комітет. А він на „Надії“.

Біжить щодуху колишній реаліст, а тепер слюсарський підручний. А раніш — маленький салдатик великої героїчної армії, що не побоялася піти на бій із сморобною зброєю.

Син своєї кляси, син каторжанина.

Ось їде хтось бідаркою.

— Дядьку, підвезіть до „Надії“!

З таким одчаєм попросив, що відразу взяв фурман.

— Поганяйте! Поганяйте!

— А що таке?

— На заводі... — стримався, — на заводі нещастя!

Вдарив фурман коня. Летить бідарка. Назустріч козацька сотня.

Зметуть...

Звернули...

В стовпі куряви кінські голови, червоне й чорне в папах, брязкіт зброї, кінський хрип...

Не стримався Петрик, обернувся і погрозив кулаком.

„Господи, щоб не було так, як тоді, коли Івана Довгого й Грицька“...

— Поганяйте! Поганяйте!!

Страшно було на заводському дворі. Грізні людські вали зараз зметуть контору...

— Як Христа вимагають... Пам'ятаєте: „Розп'яти його, розп'яти!“

Не тішить інженера Потікина порівняння з Христом. Мов крейда інженер.

На сходах важкі робітничі кроки...

З друкарницею гістерики.

— Не пускайте! Не пускайте...

Хтось кинувся до дверей.

— Залиште!

Озирнувся на директора.

— Це ж, очевидно, депутация. І хіба заціпка...

Жував сухими губами.

— Стражники!!

— Козаки!!

— А - а - а - а - а - а...

Директор опанував себе. Ззаду робітників чорніли стражники. На повній ході осадила коні сотня.

— Як махну хустинкою, стріляти! — і пристав Виницький врізався у робітничу масу, щоб пробитися до контори.

Перед конем, що скажено став дуба, злякано розступилися. Ще коня нагаєм.

— А - а - а - а - а - а...

— Як виявиться, що інженер Потікин винний, його буде покарано... А поки ми його усунемо з посади... До висновків комісії...

Що мали казати делегати?

Кинуло масу з цехів бажання обвинуватити інженера. Будуть обороняти — рознести все...

А тут директор визнає, що він винний. Обіцяє покарати, якщо обвинувачення буде доведено.

Але як начальство покриє інженера?

— А як інженер винний, а йому нічого?

— Бо ворона вороні очі не...

— Слідство ж буде за вашою участю. Видно буде всім... А домни й мартени без догляду... Ще можуть бути нещастя...

Це було так. Про інженера згоджується директор, а що далі казати — невідомо. Сказали товариші вимагати на суд інженера, але як буде комісія...

Як трапилося нещастя, то клясовий інстинкт штовхнув усіх до контори. А делегати переважно були з поміркованих. Проходили трохи...

Але старий Липчук не дарма читав Петрикові книжечки.

— А щоб домна зависала і ремонт робити, так на це комісія потрібна?! Хай інженер не винний, що зависла, чорт із ним, але що ремонт наказав робити...

Хтось штовхнув Липчука під бік. Подивився сердито, хотів говорити далі, але увагу притягнув голос за вікном. Хтось промовляв перед натовпом.

— Чого вони там марудяться! Чому інженер не йде пояснити! Які там переговори!

— Давай його сюди!

— Давай!

— Дава-ай!!

Натовп хитнувся до контори.

Пристав Виницький скочив до вікна.

Делегати нерішуче топталися, лише муркотав щось Липчук.

— П'ятачники, сукини сини,— міг почути сусіда.

— Братця, слухайте сюди! — пристав вип'явся за вікно.

— Слухайте! Слухайте!

— Собака буде говорити!

— Ану! Ну!

— Інженера давай!

— Інженера - а!!

— Потикина а - а - а - а...

— Братця, як інженер винний, то буде покараний...

Але послушайте...

— Ага! Інженер буде покараний! Так навіщо чекати?

— Сюди давай!

— Давай!!

Знову хитнулися до контори.

Зблід пристав Виницький і витягнув хустинку.

— Братця...

Щось кричали ззаду. Робітники спинилися.

Задні хотять вислухати пристава, бо за ними козаки й поліція. В них перші кулі.

Дехто добував із землі каміння.

Камінь — зброя пролетаріату.

— Дайте сказати...

І як сказав пристав, зацікавили хто чув. Були невідомі чутки, але ніхто не зважав на них. Газет же не було — не пускали їх у робітничі райони.

Почули і не хотіли вірити. Невже...

— Що він сказав? Що сказав?

Заднім не чути...

— Війна... Проголошена війна...

Впало з рук каміння.

— Війна!

— Війна!!

— Війна!!!

— Вій...

на ...

— Вій...

— Проголошена війна, Петрику... Нещастя з домною тепер маловажне. Війна — ось...

— Там козаки!

— То ми й не проб'ємось на завод. А там же є товариші...

— П'ятачники!

— А Воркотин, Омелько, Липчук, Петро...

— Петро опалений...

— Є, одним словом.

Навколо війни все тепер треба...

Прикро Петрикові, що він так гнався і дарма, але на обличчях товаришів було написано щось таке грізне, таке жахливе, таке... що підліток озирнувся, чи не трапиться це страшне ось зараз.

Рознесе їх і знівечить.

На безмежних просторах читали:

— Ми, божою милістю, імператор... цар... великий князь...

Всі титули, а тоді про беззахисну Сербію і Росію —
дівичного оборонця справедливости...

Про те, що Німеччина оголосила війну...

І найважливіше — які роки мобілізовані.

На просторах у всіх закутках лунав плач.

„Последній нонешній деньочек“...

Бешкетували п'яні мобілізовані і ходили вірнопід-
дані маніфестації.

І хто був упевненіший,^е що йому не доведеться во-
ювати, той дужче і патріотичніше вигукував.

Двадцять чотири на добу працювали волосні писарі
„Присутствія“.

— За віру...

— За царя...

— За батьківщину...

— НА ФРОНТ!

Панянки приміряли вбрання сестер-жалібниць, тітки
писали записки, щоб десь безпечно влаштували небо-
жів. Росли, як гриби, потрібні на це організації й ко-
мітети.

— На фронт!

— На фронт!!

Розходилися з барикад робітники. Крива революції
була піднялася сторч, але —

— На фронт!

Облудна хвиля патріотизму, стан облоги і воєнно-
польовий суд...

Впала крива поземно...

— На фронт!!

На безмежних полях замість кіп — гвинтівки в коз-
лах. Селянська країна замість серпа й коси взяла в
вашкарублені руки зброю.

— Ми, божою милістю...

Божою!

Милістю!

Милістю...

Божою милістю десятки мільйонів смертей!

-- На фронт!!!

— З нами бог!

— Gott mit uns!

Бог із ним — у це вірив кожний. Хмари кадильного диму, безліч благальних слів. Був би бог, у скрутному становищі опинився б:

Кого послухати, кому дати перемогу?

Скрутне було б боже становище!

„Разумейте язици і покоряйтеся, яко с нами бог“.

„Gott mit uns!“ — навіть на паскових пряжках на писано.

— З. нами...

— З. нами...

— З. нами...

бог...

Мільйони наїжилися багнетами. Грізно позирали гармати, задерши поки затулені пащі.

Ешельони, ешельони, ешельони...

— 8 коней, 40 людей...

Постріл серба Принципа був перший із мільйонів...

Мільйонів? Мільярдів!

Героями дня, причиною дівочих зідхань були офіцери.

Йдучи з дамою, вони підтримують її лівою рукою — права мусить бути вільна для козирання старшим і відкозирювання молодшим.

Іноді лишали дам і били салдатські обличчя — треба обстоювати свою офіцерську гідність, а її порушив „нижний чин“, не приклавши за певним ритуалом руки до козирка і не вирячивши очей на пана офіцера.

Державна машина скажено запрацювала на війну. І ця машина безжалісно стерла б того, хто не послухався б її або перешкодив.

Злочин той самий, а кара подорожчала — воєнний час. Воєнний час, стан облоги. Замість колишнього ув'язнення — смерть...

Прощалися з матерями, жінками, дітьми, нареченими і йшли. Німець не дає спокійно жити, побити його...

А хто впорскував у вени антифебрин, хто приймав дигіталіс, хто капав сірчану кислоту на вапно й ди-
кав парюю... Краще зруйнувати здоров'я, аніж іти на фронт...

Лікарям - фахівцям цієї справи — текли золоті річки.
Навіть Носівський фершал купив собі дороге хутро,
а жінка блищала золотом.

А скільки набралися члени приймальних комісій!..

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

З ФРОНТУ

Тонко леза дзвонять,
тон колеса ешелонять,
вогнем горить пожежа лон,
летить скажений ешелон;
 гак - верста - гак - верста .
 та гаків до ста
 та ще перехрест...

В тил.
Брест.

Амуніції багато —
три гвинтівки на брата,
кулеметні стрічки —
довжиною річки.

Бомби нам би
лобом би і амба,
а бабам би бублики...

Не дрімайте, буде лихо!

Самсон сопе.
Сон сам сипе соп.
Пісок повзе,
Ешелон салдат везе:
 вези,

вези —

з'їли соли три вози,
може, більше, може, й ні,
за імперію
на війні!

Був би нам би всім би хрест,
більшовицька власть —
Брест!

Салдатська власть —
Буржуям напасть!

Буржуй журбу
клене худорба —
буржуя жує
чорна
журба...

Землі нам —
не панам,
а машини нам таки,
так таки...

гак таки,
таки гак та ще й га —
займись нудьга,
нудьга згори...

Ешелон з гори!

Тонко леза дзвонять,
Тон колеса ешелонять,

сон сам сипе соп,
Самсон сопе —
повзе піском
ешелон пішком!